

Vuk'uzenzele

Swi tisiwa ka wena hi Vuhlanganisi bya Mfumo (GCIS)

Xitsonga/English

Mawuwanu 2015

MAHUNGUHIKUKOMISA:

Langutelaswinavetisoswa mintirho ya mfumo eka ti **Vuk'uzenzele** letilandzelaka ku suka hi Mhawuri

Dyondzo ya
Masungulo
yi andlala
swirhangana swa
matirhiseloyatimali
pheji 4

IDC yi antswisa
xiyimo xa
van'wamapurasi
va tihomu va
laha kaya
pheji 7

Timasipala ti tirha hi mfanelo, ti antswisa vukorhokeri

Amukelani Chauke

Timasipala to tala tilawula timali ta tona ku antswa, leswi tisaka mphakelo wa vukorhokerhi byo antswa emigangeni.

Sweswinyana Mukabelatinkota-Angarhelo Kimi Makwetu wa ha ku tivisa xiviko xa nkambela tinkota lexi angarhelaka xa timasipala na minhlangano ya timasipala xa lembe ximali ra 2013/14.

Xiviko xi kombole leswaku nhlayo ya timasipala leti antswiseke mindlalo ya tona ya switatimende swa timali yi tlakukile es-wifundzheninkulu swo hlayo.

Mukabelatinkota-Angarhelo u vurile leswaku nhlayo hinkwayo ya timasipala na minhlangano ya timasipala leti nga ni tibuku leti baseke yi tlakukile ku suka eka 30 hi lembe ximali ra 2012/13 ku fika eka 58 hi 2013/14, leswi vumbeke hi 40 (14%) wa 268 wa timasipala na 18 (32%) eka 57 wa minhlangano ya timasipala.

Makwetu u vurile leswaku u kokiwile rinoko hi ntirho wa timasipala leti tirheke swinene hikuva ti antswisile vutomi bya vanhu.

Endzhaku ka loko a hetile andlalo wa yena wa nkambela tinkota, u endzerile timasipala to hlava leti tirheke swinene ku ya ti tlhoma tinsiva. Loko a ha ri endzhawini liya, u end-

Mukabelatinkota-angarhelo Kimi Makwetu u vula leswaku timasipala leti tirheke swinene ti antswisile vutomi bya vanhu.

erile tipurojeke ta timasipala to hlava ku ya vona hilaha mbuyelo lowu antsweke wuveke ni nhlohotelo hakona eka mphakelo wa vukorhokeri eKwaZulu-Natal, Kapa Vuhumadyambu, Mpumalanga, Gauteng na Kapa Vuhumadyambu.

"Vurhangeri bya tipolitiki na mafamb-

iselo byi heleketele mina na xipano xa mina emarendzweni ya mina ya tipurojekenkulu, laha va hi paluxeleke vuxokoxoko bya hilaha tipurojeke leti ti fambisiwaka hakona hi xikongomelo xo vuyerisa miganga ya laha kaya.

"Ndzi kokiwile rinoko hi ntirho lowunene wa timasipala leti, leti tin'wana ta tona ti kumekaka emakorhweni ya tiko ra hina, ti wu endlaka ku tisa nhlohotelo lowunene emigangeni ya vona," u vurile.

Makwetu u engeterile leswaku timasipala ti kombole leswaku vulawuri bya mafumelo lamanene byi nga tirhisiwa hi ku hetiseka ku antswisa vutomi bya vanhu, na leswaku vurhangeri bya tipolitiki na mafambiselo byi sungurile ku tisa moyo wa matirhelo ni ku tirha hi xikombiso.

MIMBUYELO YA NKAMBELA TINKOTA YI AMUKERIWA

Holobye wa Mfumontirhisano Pravin Gordhan u vurile leswaku ntirho wa nkambela tinkota wa timasipala lowu antsweke wu kombole leswaku mfumo wu kongomisile eka mafumele na mphakelo wa vukorhokeri lebyinene.

Xiviko lexi xi komba nhluvuko wa matirhelo lama yisaka eka mafumelo ni mafambiselo lamanene ya timali.

"Leswi swi tiyisa mphakelo wa vukorhokeri lebyi hetisekeke na vutihlamuleri hi ku landzelela kungu ra 'Tlhelela eMasungulweni,'" u vurile.

Holobye u simekile Kungu ra "Tlhelela eMasunguleni" hi Ndzhati 2014 loko mfumo wu teka endlelo ro tiyisisa leswaku timasipala ti kota ku fikelela vukorhokeri bya masungulo hi mfanelo, ni ku yingisela swivilelo leswi humaka eka vanhu hi ndlela leyi hetisekeke.

MALEMBO YO ANTSWISA KU TSHAMISEKA

41% wa vakamberiwa va kumekile va ri na tibuku leti baseke na swikumiwa eka lembe leri ku vulavuriwaka hi rona, ku karhi ku pimanyisiwa na 40% hi 2012/13.

Ku basa ka tibuku swi vula leswaku tibuku ta masipala yaleyo ti le ka xiyimo lexinene naswona a ku nga ri na swihoxo eka xiviko xa timali ta masipala leyi; ti fikelerile swikongomelo swa tona swa mphakelo wa vukorhokeri hi ku landzelela switshembhiso swa tona; naswona ti landzelerile milawu loko ti ri karhi ti tirhisa timali ta tiko.

'Tibuku leti baseke na swikumiwa' swi vula leswaku masipala yi swi kotile ku andlala switatimende swa timali handle ka swihoxo, kambe yi tsandzekile ku fikelela swikongomelo swa yona hinkwaswo, kambe a yi swi kotanga ku veka swikongomelo leswi nga erivaleni kumbe ku komba leswaku yi tirhisele milawu yihhi ku lawula timali.

Mimbuelo yi komba leswaku 22% a ku ri 'tibuku leti thyakeke na swikumiwa' eka lembe leri ku vulavuriwaka hi rona, loko ku fananisiwa na 28% hi 2012/13.

Leswi swi vula leswaku timasipala a ti swi kotanga ku humesa switatimende swa timali leswi ku nga tiseketeriwaka hi swona kumbe ku landzelela milawu ya mafambiselo ya timali.

16% wa timasipala na minhlangano ya timasipala swi kumile 'switatimende swa swikumiwa'. Leswi swi vula leswaku matsalwa ya timali ya bibile lero Mukabelatinkota-Angarhelo a nge swi koti ni ku vula xa nchumu hi mhaka leyi.

LESWI SWIFUNDZHANKULU SWI TIRHEKE HAKONA

■ **Kapa Vuhumadyambu:** Xifundzha xa Sarah Baartman na Misipala wa Senqu swi antswile ku fikelela tibuku leti baseke, kasi Ejensi ya Nhluvukiso wa Mandela Bay yi na tibuku leti baseke nakambe.

■ **Gauteng:** Ekurhuleni Metro, Midvaal, Doroba ra Mogale, Khamphani ya Mabazi ya Brakpan, Tindzhawu ta Mintlangu ya le Xitejini ta Doroba ra Joni, Khamphani ya Nhluvukiso ya Ekurhuleni, Ejensi ya Magondzo ya Joni, Nhlangano wa Vutshamo wa Lethabong, Khamphani ya Vutshamo ya Pharos Park na Khamphani ya Vutshamo ya Germiston Phase II – hinkwayo minhlangano leyi yi kumile tibuku leti baseke.

Xifundzha xa Sedibeng, Makete wa Joni na Khamphani ya Vutshamo bya Vanhu yi fikelerile tibuku leti baseke nakambe.

■ **KwaZulu-Natal:** Dannhauser, Emnambithi / Ladysmith, Ezinqoleni, ICC Durban, Xifundzha xa Ilembe, Mandeni, Richmond, Xifundzha xa uMgungundlovu, Xifundzha xa Umzumbe, Xifundzha xa Zululand, Bindzu ra Nhluvukiso wa Mafambiselo ra Ilembe na Vupfhumba bya Dzonga ra Lwandle ra Ugu swi kumile tibuku leti antsweke (tibuku leti baseke)).

■ **Kapa N'walungu:** Xifundzha xa Frances Baard i xifundzha xi ri xoxe lexi antswiseke ku fikelela tibuku leti baseke, kasi Xifundzha xa ZF Mgawu xi fikelerile tibuku leti baseke nakambe.

■ **Mpumalanga:** Xifundzha xa Ehlanzeni na Misipala ya Steve Tshwete swi fikelerile tibuku leti baseke nakambe.

Ku hava timasipala kumbe minhlangano ya timasipala leswi fikeleleke tibuku leti baseke eFree State, Limpopo na N'walungu Vupeladyambu.

Ku xixima Nelson Mandela

Sello Hatang

Hi 2009 Nhlengeletano yo Angarhela ya Nhlangano wa Misava yi vekile siku ra ku tswariwa ka Madiba ra ti 18 Mawuwanu tani hi Siku ra Misava ra Nelson Mandela.

Ku sukela siku rero, Siku ra Mandela ri hundzukile xikombelo xo teka goza ro ncica misava leswaku yi va ndzhawu yo antswa hi ku tirhisa vukorhokerhi na vurhangeri leyi Tatana Mandela a byi kom-

biseke hi nkarhi wa malembe ya 67 ya vukorhokeri, ku nga ri hi siku rin'we kambe hi mapfhumba lama ya ka emahlweni.

Xana leswi swi vula yini entiyisweni eka mina na wena? Hi ku tirhisa xikombiso, nhweti leyi ntlawa wa vanhu vo tinyiketa ku suka eka xiyenge xa mfumo, tikhamphani to ka ti nga ri ta mfumo na vanhu lava rhandzaka ku ncica ka swilo (ku katsa na mina) va ta nghenela Ntlhotlhlo wa Ntlawa wa Kilimanjaro, leswi ku nga ku khandziya maninginingi ya ntshava leyikulu eAfrika, hi kungu ro fika emaninginingini hi 18 Mawuwanu.

Hi tlhela hi lava ku khandziya ntshava leyi tani hi phurojeke ya muganga hi ku yimela Phurogireme ya Nhlangano wa

Swi ya emhlweni eka pheji 2

KU ANGARHELA

IDC yi ta fambisa nhluvukiso wa ikhonomi

Amukelani Chauke

Holobye wa Nhluvukiso wa Ikhonomi Ebrahim Patel u komberile vanhu lava tsakelaka ku va van'wamabindzu ku trirhisa R23 biliyoni leyi vekiweke etlhelo emalembeni ya ntlhanu lama ta ka ku pfuna 'vatlangi vantshwa' hi timali.

Holobye Patel u virile leswaku mali, leyi vekiweke etlhelo hi Nhlangano wa Nhluvukiso wa Vumaki (IDC), yi kongomisiwile eka ku hundzuluxa ikhonomi ni ku tumbuluxa mintirho tani hi leswi mfumo wu nga ku susumeteni hi matimba ku endlela leswaku ikhonomi yi va ya vumaki.

Holobye u virile leswi loko a andlala mbulavulo wa yena wa Vhoti ya Mpimanyeto wa ndzawulo eHubyenya ya Rixaka masiku mambirhi lama hundzeke.

U virile leswaku mali ley iyi ta va na xiave eka vumaki na leswaku yi ta tirha swinene eku heriseni ka mpfumaleko wa ndzingano na vusweti.

Holobye u khutazile vamaki va vantima lava nga na ntsakelo ku ta na swinginganyeto eka swiyenge swa vuhumesi swa ikhonomi laha va nga simekaka tifeme ta vumaki.

"IDC yi nyikerile R100 biliyoni eka malembe ya ntlhanu ku nhluvukisa vumaki.

"Mhaka yintshwa, ya nkoka hi leswaku hi vekele etlhelo R23 biliyoni ku ndlandlamuxa van'wamakisa vantima.

"Leyi i phrogireme ya malembe ya ntlhanu leyi kongomisiweke eka ku seketela tikhamphani leti vun'wini na vulawuri bya tona ku nga vantima va Afrika-Dzonga eka swiyenge swa vutumbuluxi bya ikhonomi naswona yi kongomisiwile eka ku nghenisa maAfrika-Dzonga eka ndzhawu ya ikhonomi ya tiko," u virile.

Holobye u virile leswaku xiboho xo veka mali ley i etlhelo i ku tlakusa vuhundzuluxi ni ku ndlandlamuxa nkuriso wa ikhonomi hi ku pfalula vuswikoti na xihlovo xa tinyiko swa ikhonomi.

U virile leswaku Afrika-Dzonga ri fanele ku fikelela ikhonomi ley i nga na vutifambisi na vun'we, na leswaku mali ley iyi ta kumeka hi ntwanano.

"Handle ka van'wavumaki va vantima, ku na xilaveko xa matimba xo nghenisa vantima va Afrika-Dzonga hi xitalo eka ikhonomi.

"Nakambe ku na mintlawa ley i ku nga kongomisiwile eka yona – vantshwa, vavasati, vanhu lava a ve se nghenisiwile eka mgingiriko yo hluvukisa hi ndlala ley i enerisaka. Kutani IDC yi ta veka etlhelo R9 biliyoni hi ntsengo – R4,5 biliyoni ya vavasati, R4,5 biliyoni ya vantshwa," u virile.

Holobye u virile leswaku mali ley iyi ta nyikiwa hi xivumbeko xa mali yo lombisa kumbe swiave swa tikhamphani.

MAHUNGU LAMANENE YA MABINDZU LAMANTSONGO YA LE MALOKHIXINI, SWITOLO SWA SWIPHAZA

Holobye u virile hi nkarhi wa lembe ximali leri leswaku Khomixini ya Mphikizano yi ta endla ndzavisiso hilaha mabindzu lamantsongo eka ikhonomi ya ximfumo na ley i nga ri ki ya ximfumo ya nga kumaka nseketelo hakona. U virile leswaku ndzavisiso lowu wu ta tlhela wu kuma tindlela ta hilaha vatlangi lavantsongo va nga nghenisiwile eka xiyenge lexa mbuyelo lowukulu swonghasi.

"Khomixini ya Mphikizano yi ta simeka ndzavisiso wa makete ya xiyenge xa vuxavisi, ku ri karhi ku langutisiwa tindlela leti hi nga ti tirhisaka ku nghenisa vantima vo tala na mabindzu lamantsongo yo tala eka xiyenge xa vuxavisa.

"Exikarhi ka swin'wana, yi ta lavisisa mintwanano ya vuhirhi bya ndzhawu ya switolo eka timolo, vukulu bya mabindzu ya le malokhixini, switolo leswintsongo, switolo swa swiphaza na swin'wana na swin'wana, naswona xikongomelo i ku tiyisisa leswaku hi va ni vuxavisi lebyi nga na mphikizano kambe lebyi katsaka vanhu hinkwavo," u virile.

U virile leswaku vuvavisi byin'wana eka xiyenge xa rihanyo, lebyi a byi tiviseke

Nhlangano wa Nhluvukiso wa Vumaki wuta veka etlhelo R100 biliyoni ku hakelela nhluvukiso wa vumaki.

MADZANADZANA YA MINTIRHO YI TUM-BULUXIWILE

- Andries Motseke, mutirhi loyi feme ya yena yo endla mathawula yi ndlandlamukeke, sweswi u thorile 81 wa vanhu ku tlula lembe leri hundzeke;
- Rachmat Thomas, wansati wa wantima loyi a nga n'wini wa feme yo endla tintanghu na wun'wana munhu, feme ley i yi thorile vatirhi lava tlulaka nhlayo hi kambirhi eka malembe ya ntsevu lama hundzeke naswona sweswi yi na 300 wa vanhu;
- Feme ya gezi ra dyambu ya nxavo wa R8 biliyoni ley i simekiweke ePofadder eKapa N'walungu yi languteriwele ku tumbuluxa gezi leri nga ta tirhiswa hi 80 000 wa mindyangu kumbe 400 000 wa vatirhi, naswona hi yin'wana ya tifeme ta eneji ley i pfuxetekaka ta 39 leti nga hela.

N'waxemu, Afrika-Dzonga ri xaviserile tikonkulu nhundzu ya nxavo wa R300 wa biliyoni leswi ku nga ntlakuko wa R36 biliyoni.

"Ntsengo wa vumaki bya hina, migodi, na vurhumeri bya vurimi etikweninkulu ra Afrika swi hlayisa mintirho ya 244 000 yo kongoma eAfrika-Dzonga, naswona eka yona, 169 000 i vumaki.

"Sweswi Afrika ri na nkoka eka nkulo wa vurhumeri bya vumaki ematikweni mambe ku tlula Europe, United States kumbe China," u virile.

tiphuphu ta mune ta nkoka ta Siku ra Nelson Mandela ra Misava.

- **Dyondzo na ku tiva ku hlaya no tsala** – hikuva hi fanele ku nyika vantshwa "nkarhi wo tilwela".
- **Vuhlaysiki bya swakudya** – hikuva vana vo tala va ya eswikolweni hi mhaka ya swakudya leswi va swi kumaka kona naswona mindyangu yo tala yi ya emahlweni yi ya eku etleleni yi ri hava swakudya.
- **Byetlelo** – I nghenelelo wa nkoka evuton'wini bya vanhu.
- **Ku tinyiketa** – hikuva minkarhi yin'wana vutomi byi vulavula hi ku nyika nkarhi ku tlula mali.

Hi tshembha leswaku vanhu hinkwavo va fanele ku va na mfikelelo wa swakudya leswi enel-eke, leswi hlayisekeke ni ku va na rihanyo naswona mgingiriko

yo fana na mphakelo wa maphayisele ya swakudya, swirhapa swa swakudya, na swikimi swa mphakelo wa swakudya swi nga pfuna ku herisa ndlala ya misava.

Ha swi tiva na leswaku dyondzo na ku tiva ku hlaya no tsala, leswi a swi ri ekusuhi swinene na mbilu ya Madiba, na swona i swilo swa nkoka swo hundzuluxa misava ya hina.

Ha swi tiva leswaku ku hava nsuso wa xindzhuti wo fana na ku pfumala byetlelo lebyi nga enelengiki, hi ndlala yaleyo loko ho kota ku hloholotela vanhu ku hlangana ndzhawu yin'we hi xikongomelo xo aka makaya, miganga na

vumundzuku, hi ta va hi ri eku tirheni ku tisa ku ncica loku vonakaka.

Xikombiso xa Mandela tani hi nandza i xin'wana xa swilo leswi un'wana na un'wana a nga xi navelaka hi ku tinyiketela ku tirha siku na siku. A hi xiendlo xin'wana na xin'wana xa Siku ra Nelson Mandela xi faneleke ku va xa xiyimo xa le henhlakumbe xa vughwazi. Hi hloholotela un'wana na un'wana ku va a tinghenisa eka xiendlo xih i xihi na xihi lexi nga kusuhu na mbilu ya yena.

Loko wo endzela webusayiti ya Siku ra Mandela eka <http://www.mandeladay.com> u ta hlaya hi ta mavonelo ya vanhu lama nga ku ngheneni eka webusayiti ley i. Laha u ta kuma nonganoko wa mgingiriko ley i vanhu va tinyiketek eka yona hi xikongomelo xo tisa ku ncica ko antswa emigangeni ya vona, ku suka eku pendeni ka swifaniso swa le makhumbini ku ya eku khaviseni ka makumbi ya tiNGO na swirhapa swa swakudya. Siku ra Mandela a ri fanelanga ri va siku ro tinyikela ntsena, kambe ri fanele ri tlhela ri va siku ra nhluvukiso lowu ya ka emahlweni.

Hi ku vona ka mina, xikongomelo xa Ntlhotlhonkulu wa Ntlawa wa Kilimanjaro, lowu rhangelaka hi mufambanhova wa Afrika-Dzonga, Sibusiso Vilane i ku tlakusa nkwama wa mali wo ringanelu ku endla leswaku 270 000 wa vanhwanyana ku suka eka matikoxikaya na tindzhawu leti sweleke va tshama eswikolweni. Njhani? Mali ley i yi ta tirhiswa ku xava mathawula ya nkululu, leswi vonakaka ku ri goza ro olova kambe lebyi nga na matimba yo tisa ku hundzuka ka swilo, hikuva ri endla leswaku vanhwanyana va ya exikolweni lembe hinkwaro.

Hi ndlala yaleyo, ku khandziyiwa ka Kilimanjaro i ku tlangela mfuwo wa Madiba hi karhi

Mufi Phresidente Nelson Mandela u tirhisile vutomi bya yena hinkwabyo ku korhokela vanhu.

hi seketela dyondzo ya vana va vanhwanyana va Afrika-Dzonga, naswona mhaka ya leswaku ha fika ehenhla kumbe e-e swi hleriva hi ku languta mhaka hi tihlo rero.

Evuton'wini bya yena, Tatana Mandela a hanya hi milawu yinharu: Tintshuxi, ntshuxa van'wana na ku korhokela van'wana siku na siku. Loko a ntshuxiwa ekhotsweni hi 11Nyenyenyan 1990 (sweswi i makumembirhi ntlhanu wa malembe lama hundzeke) u virile leswaku u veka "malembe ya yena lama nga sala emavokweni ya wena".

Eka xikombiso lexikulu xa vukorhokeri, hi vamanu lava hi nga yimaka etlhelo hi hlalea vutomi byi hundza handle ko endla swiendlo? Ha ku ntlhotlhla ku kuma Kilimanjaro wa wena, a nga va nkulu kumbe a ri ntsongo, kutani u tiyisela ku n'wi khandziya.

*Sello Hatang i CEO wa Nhlangano wa Nelson Mandela.

Swi ya emahlweni ku suka eka pheji 1

Archbishop Tutu lowu fambisiwaka hi Nhlangano wa Vurhangeri wa Africa.

Ku tilulamisela ntlhotlhlo lowu swi ndzi nyikile nkarhi wo tala wo hleketa hi nhlamuselo ya ntlyiso ya vutirhelamfumo.

Swi tikile ku kuma nkarhi wa vuleteri bya ntlhotlhlo wa mina wa Kilimanjaro exikarhi ka ntirho wa siku rin'wana na rin'wana lowu ndzi nga langutana na wona.

Loko ndzi sungula ku tinyiketela ku khandziya Kilimanjaro, a ndzi ehlaketa leswaku ntlhotlhonkulu a ku ri ku endla leswaku miri wa mina wu ringanelu leswaku ndzi kota ku fika emanininginingi, ngopfungopfu hi mhaka ya leswi a hi rhambile maAfrika-Dzonga vo tala va ndhuma ku va swin'we na hina, leswi a ku ri ku tiengetelela ntshikelelo leswaku hinkwerhu ka hina hi heta mpfuka lowu.

Kambe, ntlyiso wa kona, hileswaku loko hi languta minthotlhlo ley i langutaneke na tiko ra hina, Kilimanjaro ko va ndhundhuma ya misava ku nga ri ntshava. Leyi i miehleketo ley i nga ndzi endla leswaku ndzi kala ndzi ya emahlweni na ntirho lowu wo tika, naswona emakumu ka siku, ku fika kumbe ku tsandzeke ku fika ehenhla a hi mhaka ya nkoka ku fana na ntirho wa ntlyiso lowu hi nga langutana na wona.

Nhlangano wa Nelson Mandela wu hlawurile

DYONDZO

Holobye wa Dyondzo ya Masungulo a andlala swirhangana swa matirhiselo ya timali

Amukelani Chauke

Holobye wa Dyondzo ya Masungulo Angie Motshikga u ri Phurogireme ya Rixaka ya Mphamelo wa Swakudya Eswikolweni (NSNP) – ku katsa na vutleketli bya vana va xikolo – yi ta tshama yi ri xirhangana xa mfumo hikuva yi ya emahlweni yi antswisa vutomi bya vadyondzi lava humaka emindyangwini leyisweleke.

Phurogireme ya Rixaka ya Mphakelo wa Swakudya eSwikolweni yi endla leswaku vana va tshama eswikolweni.

na mani a nyika vonele ra yena.

"Xikongomelo xa goza leri i ku endla leswaku pholisi leyiswi yi hetisiwa leswaku yi ta humelerisiwa eka lembi ximali leri," u vurile.

Hambiswiritano, Holobye u vurile leswaku vulavisisi byi komba leswaku ku chavisana, madzolonga, swidzidziharis na mintlholtlo yin'wana ya vutomi bya vanhu bya siku na siku swa ha ri xiphiko emigangeni ya Afrika-Dzonga.

U vurile leswaku Ndzwulo ya Dyondzo ya Masungulo, hi ku endla xinakulorhi na Ndzwulo ya Rihanyo, yi tumbuluxi phakeji ya mphakelo wa rihanyo ra vadyondzi hinkwavo leyiswi katsaka vuhumelerisi lebyi tiyisweke bya Phurogireme leyiswi Hlanganisiweke ya Rihanyo ra Swikolo.

"Hi na tiphurogireme to hlawuleka to tirhana na timhaka ta rihanyo ra swa masangu na mbeleko leti swirhangana swa kona swi katsaka HIV, AIDS, swilondza leswaku vangawika hi timhaka ta masangu (tiSTI) na TB.

"Phurogireme ya rihanyo ya vadyondzi va hina yi fanele ku ya emahlweni yi nyika mgingiriko ya vuhungasi, ku katsa na mintlangu ya swikolo, tiphurogireme ta vutshila na ndzhavuko, ku tiyiswa leswaku vadyondzi va hina ya emahlweni va kuma dyondzo ya masungulo leyiswi tokotek," u vurile.

XITIFIKHETI XINTSHWA YA LEV-HELE YO HUMA XO LWA NI MPFU-MALEKO WA MINTIRHO

Holobye Motshikga u vurile leswaku Ndzwulo ya yena yi kunguhata ku sungula xitifikheli xintshwa xo huma exikolweni xo lwa ni nkayivelwa vuswikoti na mpfumaleko wa

mintirho.

"Xin'wana xa switiviso swikulu leswi ndzi nga ta swi endla lembe leri i ku sunguriwa ka xitifikheli xintshwa xo huma eswikolweni."

"Ku lwa na nkayivelwa vuswikoti na mpfumaleko wa mintirho etikweni, [ndzwulo] yi le ku sunguleni ka ndlela ya vumbirhi ya vuswikoti na ndlela ya mintirho hi ku tumbuluxi mbhumambumelo wa xiyimo xo huma exikolweni eka NQF (Vuako bya Rixaka bya Mbhumambumelo) levhele ya n'we leyiswi kongomisiweke eka ku vuyerisa vadyondzi lava nonowheriwaka ku fikelela swilaveko swa dyondzo ya Xitifikheli xia le Henhla ya Rixaka (NSC)," u vurile.

Holobye u vurile leswaku phurogireme leyiswi, leyiswi na vuswikoti na tidyondzo ta 26 ta vuswikoti, yi tshembhisa ku veka Afrika-Dzonga eka xiyimo xo fana na ikhonomi leyiswi ndlandlamukaka.

KU NAVELA KO ENDLA LESWAKU DYONDZO YA MATIMU YI VA LEYI BOHAKA

Holobye u vurile leswaku hi ku landzelela timhangi leta ha ku humelelaka naswona leti nga tisa ku getsela ka meno etikweni, ku katsa na minhlaseloya ha ku humelelaka eka vahlapfa, na ku onhiwa ka swifaniso, ku dyondzisiwa ka matimu ya Afrika-Dzonga swi vekiwile tlhlo.

Vantshwa va tinghenisile eka mintirho leyiswi, leswi tiseke ku vilela leswaku vutivi bya bona bya tiko leri byi nga va byi nga enelanga.

Holobye Motshikga u vurile leswaku swi hundzikile mhaka ya nkoka eka maAfrika-Dzonga, ngopfungopfu vantshwa, ku tiva laha va humaka kona leswaku va ta kota ku yisa Afrika-Dzonga emahlweni.

"Swiviko swa van'wamahungu swi kombile leswaku vanhu vo hlaya eka lava tinghenisile eku phangheni na ku onha tinhundzu na madzolonga a ku ri vantshwa. Hi fanele ku lulamisa vantshwa va hina hi matimu ya hina ya ntisiso leswaku va kota ku teka swiboho leswi nga ni vutlharhi mayelana na vumundzuku bya bona.

"Hi ku landzelela swibumabumelo swa Xipano xa Ntirho xa Vaholobye xa NSC, vulavisisi byin'wana byi ta endliwa mayelana ni ndlela yo antswa yo endla leswaku Matimu ku va dyondzo leyiswi bohaka eka vadyondzi hinkwavo eka gireyidi 10 ku fika 12. Ku fikelela mhaka leyiswi, xipano xa ntirho xa vaholobye xi ta endla vulavisisi bya vundzeni na tindlela to humelerisa mhaka leyiswi ku antswa, naswona ku ta khomiwa mburisano hi swiyenge leswi

khumbhekaka," u vurile.

ANA YI YISIWA EKA VADYONDZI VA GIREYIDI 7 NA 8

Hi hala tlhelo, Holobye u vurile leswaku u ta tivisa Palamende hi ku humelelaka loku nga endliwa eku antswiseni ka mfambiso wa Xikambelwana xa Rixaka xa Lembe Rin'wana ni Rin'wana (ANA).

U vurile leswaku ANA yi vonakile ku va xibye lexi pfunka xo hlahlava mintlholtlo ya dyondzo loko swi fika eka timhaka to hlaya no tsala.

"Xikongomelo i ku tirhisa ANA ku fika 2019 ku fambisa matirhelo lamanene ekamaren ro dyondzela eka rona na ku antswisa tidyondzo ta vadyondzi eka swiyimo hinkwaswo ku nga ti Tigireyidi 3, 6 na 9 ntsena. Ku ncica lokukulu ku nga kona eka mpimanyeto wa sweswi ku ta va ku katsiwa ka tigeriyidi 7 na 8 eka ANA.

"Nhlayo hinkwayo ya vadyondzi lava nga nghenela ANA yi ya ehenhla ku suka eka 7 miliyoni ku ya eka kwalomu ka 9 miliyoni," u vurile.

Ku humelela ku fika namuntlh

- Ku tlula 107 wa swikolo swintshwa leswa ha ku akiwaka kumbe leswi pfuxetiweke etikweni hinkwaro tani hi xiphemu xa Pfhumba leri Hatlisiseweke ra Mphakelo wa Switirhisiwa swa Swikolo (ASIDI) swi phakeriwele.
- Nhlayo ya rixaka ya mapasele eka Xitifikheli xia le Henhla ya Rixaka (Gireyidi 12) yi yile ehenhla ku suka eka 75, 8% ku ya eka 77, 1% endzhaku ka swikambelo swo engetela swa 2014 etikweni hinkwaro.
- Pfhumba ro Dyondza ku Hlaya no Tsala ra Ntshungu ra Kha Ri Gude ri ta kuma mali leyiswi hungutekeke ya R439 584 miliyoni hi 2015/16. Pfhumba leri ri khumbhile vutomi byo tlula 3, 5 miliyoni wa vanhu.
- Tani hi xiphemu xa Phurogireme ya Mintirho ya Mfumo leyiswi Ndlandlamuxiweke (EPWP), Kha Ri Gude yi nyikiwile R65.099 miliyoni. Leswi swi ta hoxa xandla xikulu eku tumbuluxiweni ka mintirho hikuva swi ta tisa ku gangisiwa ni ku leteriwa ka vanhu lava nga ta tirha tani hi vatinyiketeri va Kha Ri Gude.

Xinakulobye xa mabindzu yo ka ya nga ri ya mfumo xi ta antswisa nhlayo ya mapasele eKZN

Noluthando Mkhize

Magidigidi ya vadyondzi va tidyondzo ta tinkota exifundzheni xa KwaZulu-Natal (KZN) va ta vuyerisa hi xinakulobye xa malembe yanharhu exikarhi ka ndzwulo ya Dyondzo na khamphani leyiswi nga riki ya mfumo, Risk na Reward.

Risk na Reward yi na xikongomelo xo pfuna ndzwulo hi ku dyondzisa dyondzo ya tinkota exifundzheninkulu hinkwaxo handle ka tihakelo ku antswisa mbuyelo wa ntangha Khume wa KZN wa 2015.

Vayimeri va Risk na Reward va ta dyondzisa vadyondzisi na vadyondzi va ka gireyidi 12 eka nkombi wa swifundzha leswi hlawuriweke hi ndzwulo, naswona leswi swi ta va ni mpfuno wukulu eka dyondzo ya Tinkota.

Swifundzha leswi nga ta pfuniwa swi katsa Umkhanyakude, Zululand, Uthungulu, Amajuba, Umzinyathi, Sisonke na iLembe. Vadyondzi va ta nghenela tidyondzo hi Muqhivela kasi

vadyondzisi va ta nghenela tiphurogireme ta mpfuneto leti ya ka emahlweni hi 2015.

Risk na Reward yi ta tumbuluxi tintshwa ta tiphurogireme ta xiyimo xa le henhla to ndlandlamuxa madyondzelo ya dyondzo ya Tinkota naswona yi ta tirhisa bodo ya ntlangu wa marhengu ya Xirhendzewutana ya 12 tani hi xiphemu xa yona xintshwa xo antswisa tindlela ta madyondziso.

Khamphani leyiswi yi ta tlhela yi sungula mimphikizano yo fana na Mphikizano wa Pfhumba ra Tiakhawutete ta Mundzuku ku pfuna vadyondzi ku twisia dyondzo leyiswi.

Eka mphikizano lowu, vadyondzi va ta endla onge hi vona vinyi va mabindzu naswona va ta languteriwa ku endla swiviko na ku tsala xitatemende xa xiyimo xa swa timali mayelana ni matirhelo ya bindzu.

Swifundzha hinkwawo swa nkombo swi ta phikizana eka mphikizano lowu naswona Risk na Reward yi ta endla xinakulobye na tifeme tin'wana ta tinkota to fana na Ngubane na Khamphani, Sizwe Ntsaluba Gobodo na Khamphani ya Ubuchule na Khamphani ya Ukukhanya.

A hi ro sungula khamphani leyiswi yi va ni ntirhisano na swikolo swa mfumo. Hi lembe ra 2013 a yi ri xiphemu xa phurogireme ya vuleteri na Xikolo xa le Henhla ya Kholichi ya Adams eDurban. Hi ku pfuniwa hi khamphani leyiswi, mbuyelo wa xikolo wu tlakukile ku suka eka mune wa swinyeletana ku ya eka 44.

Mutumbuluxi wa Swikumiwa wa Risk na Reward Thabani Zulu u vurile leswaku u tisa ntlhotlo eka mabindzu yo ka ya nga ri ya

mfumo ku va va nyikela nkarhi wa vona ku tisa ku antswisa eka xiyimo xa dyondzo ya vana etikweni.

Khamphani yi nyika vukorhokeri bya mabindzu ku seketela bindzu rin'wana ni rin'wani hi mpfuno wa swa mabindzu, vulawuri bya timali, xiyenge xa vuthori, mafambiselo, swintshuxo swa thekinoloji ya mahungu (IT), vunavetisi na vutivonakaris.

MEC wa Dyondzo eKZN Neliswa Nkonyeni u vurile leswaku u tshembha leswaku phurogireme leyiswi ya hloholotela vatlangi van'wana lava nga riki ya mfumo ku landzelela minkondzo ya Risk na Reward.

U vurile na leswaku swidyondzeki na vatoxot eka swa dyondzo va nyiketirile vukorhokeri bya vona ku pfuna ku antswisa xiyimo xa maendlele ya dyondzo exifundzheninkulu, mahala eka ndzwulo.

"Van'wana lava va nyikeke vukorhokeri bya vona i Nhlango wa Moses Kotane, lowu nyikaka nseketelo eka vadyondzisi ya Tinhlayo, Sayense, Thekinoloji na Vunjhiniyere," ku vurile MEC Nkonyeni.

U engeterile leswaku lava hi van'wana va maAfrika-Dzonga vo tala va xiyimo xa le henhla lava navelelaka vana va vona hi timbilu ta vona hinkwato, naswona lava a va belaka mandla a tlhela a vuyelela.

Vadyondzi eKwaZulu-Natal va ta nghenela tiphurogireme leti nga ta antswisa mbuyelo wa vona wa Dyondzo ya Tinkota.

KU ANGARHELA

A ka ha ri na mintila ya vavabyi

Noluthando Mkhize

Vavabyi lava tekaka mirhi ya vuvabyi lebyi nga tshungulekiki a va ha ri na xivangelo xo vilela hi mali yo hakela mathekisi kumbe hi nkarhi wo leha lowu va wu tekaka va yimerile mirhi ya vona emintileni.

Phurogireme ya le Xikarhi ya Vuhangalasi na Mphakelo wa Mirhi ya Vuvabyi lebyi nga Tshungulekiki, leyi nga ku ringeteriweni etindzhawini ta Ndzhindzakhombo ya Rihanyo ra Rixaka, yi endla leswaku vavabyi va kota ku fikelela mirhi ya vona ya vuvabyi lebyi nga tshungulekiki etindzhawini ta mphakelo ekusuhi na makaya ya vona.

Vavabyi lava tshamisekeke naswona lava tekaka mirhi ya vuvabyi lebyi nga tshungulekiki sweswi va nga teka mirhi ya vona eka tindzhawu leti nga ku ringeteriweni na le tindzhawini leti nga riki ta mfumo ta mintlawa ya vukorhokerhi leyi nghaneneleka phuogireme leyi.

Tindzhawu leti nga ku ringeteriweni ti kumeka eswifundzheni swa OR Tambo (Kapa Vupeladyambu), Gert Sibande (Mpumalanga), Vhembe (Limpopo), Pixley ka Seme (Kapa N'walungu), Eden (Kapa Vupeladyambu), Dok. K Kaunda (N'walungu Vupeladyambu), Thabo Mofutsanyane (Free State), Tshwane (Gauteng) ku katsa na uMzinyathi, uMgun-gundlovu na Amajuba (KwaZulu-Natal).

Vavabyi va nga hlawula yin'wana na

Ndzawulo ya Rihanyo yi olovisile vutomi bya vavabyi lava tekaka mirhi ya vuvabyi lebyi nga tshungulekiki.

yin'wana ya tindzhawu leti boxiweke leti nga nghena eka ntwanano na mfumo.

Vanyiki va vukorhokeri va ta va kumile mirhi leyi nga pakiwa ku suka eka Ndzawulo ya Rihanyo naswona leswi va faneleke ku swi endla i ku hundzisa nhundzu leyi eka muvabyi endzhaku ka loko ku tiyisisiwiye vutitivisi.

Ku ta laveka ntsena leswaku vavabyi va endzela tliliniki endzhaku ka tinhweti tinharhu tin'wana ni tin'wana leswaku va ya voniwa ni ku kamberiwa. Holobye wa Rihanyo Aaron Motsoaledi u vurile leswaku leswi swi ta hunguta nkarhi wo yima emintleni ettliliniki.

"Hi kombela vavabyi lava tshamisekeke naswona lava nga laveki ku vonana na dokodela kumbe muongori, kambe va faneleke ku endzela tindzhawu ta rihanyo ku ya teka mphakelo wa vona wa nhweti na nhweti, ku titsarisela etindzhawini to teka mirhi laha va nga kotaka ku ya teka mirhi handle ko fola emintleni kumbe ku yima dyambu hinkwaro," ku vurile Holobye Motsoaledi loko a

andlala Vhoti ya Mpimanyeto ku nga ri khale.

Vavabyi valavo a va fanelanga ku fola mintila ku teka tifayili ta vona. Lexi va faneleke ku xi endla i ku ya etindzhawini leti faneleke laha va nga ta humesa khadi (leri va nga ta ri kuma ephakitini leri va ri nyikiweke siku ra rendzo ra vona ro sungula), kumbe va komba SMS, leyi va nga ta rhumeriwa hi ndzawulo ku va tivisa leswaku nkarhi wo teka mirhi wu fikile.

Vavabyi a va ha fanelanga ku kombela siku ro ya teka mirhi entirhweni. Va nga hlawula siku leri va lavaka ku ya teka mirhi ya vona hikuva tindzhawu to tala to teka mirhi ta tirha endzhaku ka nkarhi wa ntirho.

"Enkarhini wa sweswi, hi na 383 989 wa vavabyi eka maendlele ya hina, naswona hi langutele ku fikelela 500 000 wa vanhu," ku vurile Holobye.

Hi ku ya hi Ndzawulo ya Rihanyo, titliniki leti nga sungula ku ringetela phuogireme leyti na mintila leyo ka yi nga ri na vanhu vo hlaya.

vupfumari bya ndzhawu.

Xitirhisiwa lexintshwa sweswi xi phakela vukorhokerhi byo hambanahambana, ku katsa na vutsundzuxi bya HIV na vukamberi (HCT), vusunguri bya antirhetirovayirali (ARV), TB na vulawuri bya swakudy, na khemisi.

Loko a vulavula eka xitirhisiwa, Phiremiya u te "vavasati na vana va le ku kumeni ka mphakelo wa rihanyo hi ntiryo, ngopfun-gopfu loko hi languta vukona bya dokodela ra vana loyi a nga na vuthwasi bya xiyimo xa le henbla na vutihlamuleri, loyi a tlhelaka a huma a ya pfuna switirhisiwa hinkwaswo swa Xifundzha xa Rihanyo xa Amajuba."

Phiremiya u khutazile vaaki va Xifundzha xa Amajuba ku tirhisa switirhisiwa leswi va nyikiweke swona hi vukheta, a tlhela a komba ku hela matimba ka yena hi nhlayo yintsongo ya vanhu lava yaka ku ya kamberiwa HIV exifundzheni lexi.

VUTSUNDZUXI NA VUKAM-BERI (HCT) BYA HIV

Loko u ya eka HCT u ta:

- tsundzuxiwa, u tlhela u byeriwa hi xiyimo xa HIV&AIDS, mintlulelo ya swa timhaka ta masangu (STI), na TB
- khutaziwa ku hanya vutomi lebyi nga ni rihanyo ku sivelu ku tumbuluka ka mavabyi yan'wana lama nga tlulelikli
- kamberiwa HIV na TB na mavabyi yan'wana lama nga tlulelikli
- dyondza ku sivelu HIV / AIDS na mafu yan'wana lama vangaka hi TB
- pfuna ku sivelu ku khomewa hi mavabya ya HIV na TB
- pfuna ku herisa xikhiri lexi yelana-ka na HIV na AIDS na TB.

(Xi huma eka: <http://www.gov.za/about-government/government-programmes/hiv-counseling-and-testing-hct-campaign>)

Leswi u faneleke ku swi-tiva mayelana na gasitiri-thisi leyi nga tshungule-kiki

Gasitirithisi yi hlamusela nt-lawa wa swiyimo leswi nga xilo xin'we lexi fanaka: ku pfimba ka khumbi ra kh-wiri. Gasitirithisi yi humelela loko juzi ya gayelo ekhwirini ra wena yi hisa no hala khumbi ra khwiri ra wena. Gasitirithisi leyi tikeke yi humelela hi xitshuk-tani, ku va na ku pfimba swinene, kasi gasitirithisi leyi nga tshungulekiki i ku pfimba ka nkarhi wo leha naswona yi nga teka malembe loko yi nga tshun-guriwi.

Xiyimo lexi xi tala ku fananisiwa na tialisara naswona xi nga endla leswaku munhu a khomewa hi fukuzani ya kh-wiri.

Swikoweto swa xiyimo lexi swi katsa ku vava ka khwiri, ku pfumaleka ka gayelo, ku nyengetsekwa, xangulele, ku pfumala ku navela swakudy, na ku va munhu a twa khwiri ri tele (ku pfim-belwa) endzhaku ka ku dya swakudy.

U fanele ku endzela dokodela hi xihatla loko u vona thyaka ra ntima, loko u hlanta ngati kumbe loko khwiri ra wena ri vava ri nga miyeli, hikuva leswi ku nga va xikoweto xa ngati leyi humaka ekhwirini ra wena.

SWIVANGELO SWA GASITIRI-THISI

Gasitirithisi yi nga vangiwa hi:

- Swivavi swo endliwa hi bakith-eriya.
- Ku nwa xihoko ku tlula mpimo.
- Ku tirhisa swidzidziharisi swa le xitarateni, ku fana na khokhoyini.
- Ku teka mirhi yo karhi, ku fana na asipirini, kumbe ibuphurofene, nkarhi ni nkarhi – swa antswa u teka parasethamolo loko u lava ku teka murhi wo yimisa ku vava kumbe ntshikelelo.
- Ku tshikeleleka loku tikeke.

Loko u hluphekisiwa hi xiyimo lexi, u fanele ku ncica madyelo ya wena, u tlhela u nga ha dyi swakudy swo karhi ku fana na mihandzu ya sitiras na tijuzi (mihadzu ya sitiras yi katsa malamula, swikwawava na tigirepi), swakudy swo katingiwa, kofi, xihoko, swakudy swo cheriwa swipayisisi na tinamuneti.

Swakudy swa wena swa siku na siku swi fanele ku va na masi lama nga na mafurha ya le hansi, nyama yo onda (yo pfumala mafurha), swakudy swa koroni, mihandzu na matsavu (ku nga vi mihandzu ya sitiras).

Ku ncica swakudy swa wena swa siku na siku swi katsa swakudy leswi swi ta pfuna, hambiswritano, u fanele ku tsundzuka leswaku swakudy swo hambanahambana swi tisa swiphiko eka vanhu vo hambana. Ndlela leyi nga yoxe yo tiva leswaku hi swihi swakudy leswi halaka khwiri ra wena i ku hambana na swakudy swo karhi eka swakudy swa wena swa siku na siku hi xin'we hi xinwe.

VONANA NA DOKODELA WA WENA

Loko ku ncica swakudy swa wena swa siku na siku swi nga pfuni nichumu, kutani veka siku ro vonana na dokodela wa wena. Loko u veka siku leri, n'wi vutisi loko ku ri ni swin'wana leswi lavekaka kumbe leswi u faneleke ku va u nga swi endli loko u nga si hlangu na yena.

Tsala swikoweto hinkwaswo swa wena na masiku ni minkarhi leyi swi humeleleke ha yona. Thela u endla nxaxamelo wa mirhi na swingetelelo leswi u nga ku swi dyeni kumbe ku n'wa.

Senthara ya rihanyo ya xiyimo xa le henbla ya Dannhauser

Thandeka Ngobese

Senthara ya muganga ya rihanyo ya xiyimo xa le henbla leyintshwa ya nxavo wa R166 miliyoni eDannhauser, eKwaZulu-Natal (KZN) yi tisile vukorhokeri bya rihanyo lebyi lavekaka endzhawini leyi.

Phiremiya wa KZN Senzo Mchunu na MEC wa Rihanyo wa KZN Sibongiseni Dhlomo a hi khale va ha ku pfula Senthara ya Rihanyo ya Muganga ya Dannhauser leyi nga ni mibedwa ya 39.

Xitirhisiwa lexi, lexi tlangeriweke hi ntsako lowukulu emugangeni lowu, xi ta korhokela vanhu va 103 389, 90% wa lava nga hava mp-funetovutshunguri. Xi ta tlhela xi tirha tani hi ndzhawu leyti ku tisiwaka vavabyi lava humaka eka titliniki ta masipala to fana na Thandanani, Nellies, Durnacol na Sukumani.

Vaaki va Dannhauser a va nga ha fambi 30 wa tikhilomitara ku ya eXibedlhele xa Xifundzhankulu xa Newcastle kumbe 40 wa tikhilomitara ku ya eXibedlhele xa Madadeni ku fikelela nhletelo wa rihanyo.

Xirho xa muganga Philemon Mofokeng u vurile leswaku a tirhisa R90 ku ya eXibedlhele xa Newcastle kambe sweswi a nga kota ku ya etliniki leyti a tlhela a vuya hi nkarhi hi ntsevu

wa tirhandi ntsena.

"Xitirhisiwa lexi, lexi hi nyikiweke hi mfumo wa hina, xi ta hi pfuna swinene hikokwalaho hi ba mandla hi vuyelela," u vurile.

Xitirhisiwa lexi xi phakela vukorhokerhi byo fana tani hi xibedlhele xa xifundzha, ku katsa na tikamara to kamberiwa eka tona, vulawuri bya vuvabyi bya rifuva (TB), vutshunguri bya meno, X-rheyi, vutshunguri bya vuyimani, khemisi, vukorhokeri bya vutshunguri bya ndzhindzakhombo, ndzhawu ya vafi na tindlu ta vaongori ta kamara yin'weyin'we.

"Senthara leya rihanyo ya muganga ya xiyimo xa le henbla ya va fanelva vanhu lava, lava sweswi va tshukekeke naswona lava nga na xindzhuti lexi a va nga ri na xona eku sun-guleni," ku vurile Phiremiya Mchunu.

U engeterile leswaku ku phakeriwa ka sen-thara leyti swi tiyisisa ntirho lowunene lowu a wu hlaleleke siku rero loko a endzerile tliliniki ya Vukamberi na Vutsundzuxi leyti ndlandla-muxiweke eXibedlhele xa Xifundzhankulu xa Newcastle.

Mutirhelamuganga wa rihanyo Sibongile Msimango u vurile leswaku va tsakile ngopfu ku va na xilo xo fana na lexi endzhawini ya vona: "Vavabyi a va famba mimphuka yo leha va ya exibedlhele xa Madadeni naswona vanhu vo tala va hina va vuyile va nga kotanga ku pfune ka hikuva xibedlhele xi tele," u vurile.

Xitirhisiwa lexi xi sungurile ku tirha ekamareni yintsongo ekusuhi na Ndzawulo ya Vavabyi va le Handle ya Vutshunguri bya Vana naswona a yi fambisiwa hi muongori wun'we wa phurofexinala na vatsundzuxi ya HIV vambirhi. Hi ku tlakuka ka nhlayo ya vavabyi lava a va kamberiwa kutani va fanele ku nyikiwa vutshunguri, vatirhi van'wana va thoriwile, kambe a ku ri ni mintlhotlo ya